

Јована ШАЉИЋ
Историјски институт
Београд
Србија

РЕШАВАЊЕ СТАТУСА МУСЛИМАНА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ УОЧИ И НАКОН ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ*

Апстракт: Рад представља општи преглед односа српске државе и српских власти према малобројној муслиманској заједници у годинама уочи и након Велике источне кризе. У деценији која је претходила овим догађајима тај однос је био обележен обновом београдске Бајракли џамије 1868. године, чиме је исламска вероисповест била призната као постојећа у већ дефакто независној Кнежевини Србији. Међутим, након догађаја око Велике источне кризе однос према муслиманима диктирали су, најпре, Берлински уговор и међународно-правне обавезе које је Кнежевина Србија преузела у погледу заштите мањина на својој територији, а потом и културно-просветни, национални програм и интереси које је Србија ширила у региону, пре свега у Турској, као и у окупираној Босни и Херцеговини.

Кључне речи: Берлински уговор, муслимани, Исламска заједница, Бајракли џамија, Кнежевина Србија, нови крајеви, Албанци.

Почев од 18. века, опадањем османске политичке власти у Србији опадало је и бројчано стање муслимана на њеној територији, у зависности од историјских околности које су у појединим периодима доводиле до њихових већих или мањих миграција. Још од аустро-турских ратова који су обележили крај 17. и добар део 18. века тачан број муслимана је, услед сталних повлачења и враћања становништва, било тешко пратити. Према неким аустријским извештајима, крајем 18. века на

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

територији Београдског пашалука, без Београда, број Турака¹ једва да је премашивао цифру од 5.000 домова.² Као највеће турско градско насеље помиње се Ужице, са 2.900 муслиманских и тек 100 српских кућа, док је из самог Београда, приликом Осман-пашине предаје града Аустријанцима 1789. године, изашло 11.828 Турака. Од тога је жена и деце било нешто преко 5.000, с тим да је из ових бројева искључено сво турско цивилно становништво које је одмах по обустави непријатељстава побегло из града.³ Према једном аустријском потпуковнику, 1777. године у Београду је било око 1.200 Срба, 200 јеврејских кућа и скоро 20.000 Турака, од чега 4.000 јаничара.⁴ Према белешкама из 1783/1784 године, Турци/муслимани су живели у насељима: Гургусовац, Алексинац, Ражањ, Параћин, Ћуприја, Кладово, Пожаревац, Јагодина, Багрдан, Баточина, Паланка, Колари, Гроцка, Болеч, Крагујевац, Крушевац, Трстеник, Карановац, Чачак, Рудник, Палеж, Уб, Смедерево, Ужице, Крупань, Соко, Пожега, Ваљево, Шабац, Лозница, Лешница, Бања, Градиште, Голубац и, наравно, Београд.⁵ Они су, дакле, чинили искључиво градско и варошко становништво, док су у села слабо залазили и још слабије их настањивали, због чега је, у суштини, владало стање: Срби – сељаци и Турци – варошани.⁶ И међу самим Турцима, тј. муслиманима, постојала је подела на старинце и придошлице, махом из Босне и из албанских крајева, који су у Србију

¹ Термин „Турци” у тексту користимо у смислу означавања верског, а не етничког принципа, у складу с наведеним изворима и литературом, како је у то време било уобичајено, осим ако није другачије наглашено.

² В. Стојанчевић, *Турско становништво у Србији пред Први српски устанак*, Зборник за друштвене науке 13–14 (1956) 128.

³ Исто.

⁴ С. Винавер, *Турско становништво у Србији за време Првог српског устанка*, Историски гласник 2 (1955) 43.

⁵ Исто, 44.

⁶ Још је Вук Караџић писао о томе да народ српски нема других људи осим сељака: „Оно мало Срба што живи по варошима, као трговци (готово саме дућанџије) и мајстори (понајвише ћурчије, терзије, јекмекчије, туфекџије, кујунџије) зову се варошани; и будући да се турски носе и по турском обичају живе, а уз буне и ратове, или се затворе с Турцима у градове, или с новцима беже у Њемачку, зато они не само што се не броје у народ српски, него их још народ и презире”, В. С. Караџић, *Даница за 1827. годину*, Будим 1827, 101; Према попису становништва из 1864. године, свега 9,54% популације Србије чинило је варошко становништво (*Државопис Србије*, III, Београд 1869, 103), а 1874. 10.24% (*Државопис Србије*, IX, Београд 1879, 145).

стигли за време дахијске управе. Старински Турци на њих нису гледали благонаклоно, поготову што су дошљаци, како то обично бива, почели полако да односе превагу. У време српских устанака, турско становништво се масовно повлачило, па је 1819. године у Србији било око 5.000 турских домова и око 15.000–20.000 Турака сконцентрисаних поред тврђава у варошима.⁷ Према новијим истраживањима, у периоду владавине кнеза Милоша, конкретно у тридесетим годинама 19. века, Турака у Србији није могло бити више од 24.000,⁸ да би се у наредне четири деценије тај број свео готово на четвртину.

Питање турског становништва у Србији решавано је још током Првог српског устанка. Као први међу образованим и просвећеним Србима, Доситеј Обрадовић је у писму српским устаницима предвиђао протеривање носилаца турског феудализма, али не и турске мањине у Србији.⁹ У складу са тим је и сам српски вожд Карађорђе покушао да реши питање турског, муслиманског становништва већ 1808. године, након што су се смириле прве устаничке страсти. Турцима који су желели да напусте Србију то је и омогућено, док је у Београду и Смедереву отворена по једна џамија за обављање верских обреда муслимана. У Београду је остало да живи од четири до пет хиљада муслимана, од којих је већина добила српско поданство и којима је, у складу са Карађорђевог заповешћу, враћена сва отета или заплена имовина. С друге стране, попут Срба под Турцима, Турци у устаничкој Србији нису смели носити оружје, а један од главних устаничких захтева био је и да се избеглим Турцима никако не дозволи повратак у Србију. Иначе, кнез Милош није нарочито делио Доситејево мишљење о суживоту с Турцима, због чега је током читаве своје владавине настојао да их из Србије што више и што брже исели. То питање је српски кнез покушавао да реши хатишерифима из 1829, 1830. и 1833. године, у чему је постизао делимичне успехе, не толико у самом слову колико у његовој примени. Ипак, царских или не, Турака у Србији је бивало све мање, а вишевековни антагонизам између њих и Срба само се додатно продубљивао.

⁷ М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд 1909, 256.

⁸ Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 2004, 331.

⁹ „Зато совјетујем вам да све оне Турке који нису војници (то јест, јаничари и спахије) не изгоните и не протерујете из вашег отечества. Спахије, јаничаре и, једном речју, сву војску, протерајте да и више нема, истребите их из вашег отечества, иначе безопасни бити не можете...”, Н. Радојчић, *Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије*, *Летопис МС* 297–300 (1914–1921) 366.

Током читавог периода између 1815. и 1867. године, у Србији је постојала двојна српско-турска власт. За Србе је важила крилатица „што мање Турака, то слободнија Србија” а ни Турци се нису тако лако мирили са постепеним губитком привилегија. Мада је Србија бивала све слободнија, облици муслиманске, турске власти и даље су постојали, пре свега у гарнизонима, па су муслимани, заштићени топовима са тврђава у којима су увек могли да потраже уточиште, постајали све осиионији према онима над којима су доскора у потпуности господарили. Губитак господарства и господства изазивао је у њима све већу нетрпељивост према хришћанима, због чега су сукоби избијали на готово свакодневном нивоу. Кулминација је настала 1862. године око догађаја на Чукур-чесми, што је представљало почетак краја последњих облика турске власти у Србији.¹⁰

Након ових догађаја, исељавање муслимана се увећало, нарочито после враћања Београда, Кладова, Смедерева и Шапца у српске руке 1867, да би у годинама пред почетак Велике источне кризе у Србији остао да живи њихов занемарљив број. Према попису становништва из 1874. године, једином који је спроведен у периоду између 1867. и 1878. године, у Србији је живело 6.176 муслимана, при томе највише у Алексиначком, затим у Књажевачком, Подринском и Шабачком округу.¹¹ У вароши Београд живело је укупно 36 муслимана.¹² Осим ових 36 београдских, сви остали су се према попису, водили као „Цигани”.¹³ Конгрес у Берлину и на њему први пут поменута верска права мањина били су још далеко, па се могло лако помислити да ће преостали муслимани у Србији, као малобројна и безначајна заједница махом сиромашних и неписмених Цигана¹⁴ муслимана, бити сасвим занемарена у новом државном и националном полету младе српске кнежевине. Ипак, то се није догодило. Свест да тек предстоји ослобађање српских територија које су још увек биле под турском управом нагнала је Србију да буде далековида. Циљ је постављен, а трновити пут до његовог остварења водио је и кроз решавање муслиманског питања. Када је српски кнез Михаило, непосредно пред своју смрт, наредио обнову

¹⁰ Ј. Шаљић, *Од конфесије ка идентитету (муслиманско питање у Србији 1878–1912)*, необјављена докторска дисертација, Београд 2015, 40–41.

¹¹ *Државопис Србије*, IX, Београд 1879, 152.

¹² *Исто*.

¹³ *Исто*.

¹⁴ За ромску мањину, у раду употребљавамо реч „Цигани”, како су се званично називали у периоду који обрађујемо.

београдске Бајракли џамије за укупно 36 муслиманских становника београдске вароши, он је гледао у будућност. Указом који је том приликом потписао, дефакто је исламска вероисповест у Кнежевини Србији озваничена као постојећа, а потребе исламске заједнице и њеног верског апарата стављене су на терет државног буџета. Иако малобројна, муслиманска заједница у земљи је оживела и тиме отпочела свој буран однос са српском државом.

Читава прича је започела априла 1868. године, писмом које је тадашњи министар просвете и црквених дела Димитрије Црнобарац упутио министру грађевина Миливоју Петровићу Блазнавцу. У писму га обавештава да је по налогу кнеза Михаила изабрао београдску „Барјак-џамију”, као и једну кућу за становање хоће, да се оправе и оспособе за муслиманску заједницу у граду.¹⁵ На основу овога донет је предрачун у износу од 15.500 гроша пореских који би се издвојили из годишњег буџета предвиђеног за оправке.¹⁶ Државни савет је, на седници од 12/24. априла исте године, донео одлуку да се џамија може оправити, као и да се поменути износ може издвојити из буџета за ту намену.¹⁷ Услед малог броја, углавном сиромашних, припадника муслиманске заједнице, решено је да се из државног буџета издваја и новац за плаћање хоће и муџезина, и то 240 и 120 талира годишње. За редовне џамијске трошкове је, почев од 1. јуна текуће године, на годишњем нивоу одлучено да се издваја 1.800 гроша пореских.¹⁸ Ове одлуке је потврдио и сам кнез поменути указом од 18/30. маја 1868. године, чиме је заједница и озваничена, а исламска вероисповест призната као постојећа у Кнежевини.¹⁹ Хоџа и муџезин су позвани из Сарајева, а хоџи је дата на управљање и једна кафана близу џамије, за смештај Турака који путују кроз Београд.²⁰

¹⁵ Архив Србије (=АС), Министарство Просвете – Просветно одељење (МПс-П), 1868-VIII-1871, министар просвете и црквених дела Д. Црнобарац – заступнику министра грађевина М. П. Блазнавцу, 9/21. априла 1868. у Београду, бр. 981.

¹⁶ АС, Државни Савет (=ДС), 161/868, заступник министра грађевина М. П. Блазнавац – Државном Савету, 10/22. априла 1868. у Београду, бр. 980.

¹⁷ АС, ДС, 161/868, решење Државног Савета од 12/24. априла 1868. у Београду.

¹⁸ АС, ДС, 216/868, решење Државног Савета од 15/27. маја 1868. у Београду, бр. 480.

¹⁹ АС, МПс-П, 1868-VIII-1871, решење српског кнеза Михаила М. Обреновића III од 18/30. маја 1868. у Београду, бр. 1398.

²⁰ Ј. Шалић, *Исламска заједница Србије: првих десет година (1868–1877)*, Историјски часопис 62 (2013) 348.

У наредних готово десет година, све до 1876. када су услед избијања Српско-турског рата сви муслимански житељи Београда, осим хоџе и муџезина, напустили град, муслиманска заједница окупљена око београдске Бајракли џамије је функционисала без већих проблема. У решењу министра просвете и црквених дела од 10/22. новембра 1876. каже се да „откако је наступио рат између Срба и Турака, сви су овдашњи мухамеданци оставили варош и џамију нико не посећива осим јединога хоџе и муџезина. Тиме је издржавање џамије у Београду постало сасвим излишно. Стога, а у интересу штедње, влада Његове Светлости решила је да се досадашњи хоџа Хаџи Махмуд-ефендија и његов муџезин Мустафа као непотребни отпусте и да се хоџи, у име награде, једанпут за свагда, изда дванаест дуката цесарских из кредита одређенога на плату његову и одржавање џамије...”²¹ Хоџа је добио и званично уверење од министра просвете и црквених дела да је „вршио своје дужности према џамији уредно, а према властима и грађанству понашао се онако како доликује његовом свештеном положају.”²² Све џамијске ствари уредно су пописане,²³ а сама џамија је 7/19. фебруара 1877. године затворена и запечаћена до даљег.²⁴ Током трајања самих ратних операција, број муслимана је опао како у Београду, тако и на нивоу читаве Србије.

Следеће, 1878. године, Кнежевина Србија је и формално постала независна. Један од услова признавања независности Србији, као уосталом и другим балканским државама, било је гарантовање положаја и заштите верских мањина. Мада је акценат стављан пре свега на јеврејско питање, Берлинским уговором су биле обухваћене и друге мањинске верске заједнице, а нарочито исламска. Србија је, ипак, била

²¹ АС, МПс-П, 1877-I-97, решење министра просвете и црквених дела А. Васиљевића од 10/22. новембра 1876. у Београду, бр. 3563.

²² АС, МПс-П, 1877-I-97, уверење министра просвете и црквених дела А. Васиљевића од 10/22. новембра 1876. у Београду, бр. 3563.

²³ У џамији су се у тренутку пописа налазиле: „1. три велике старе простирке 2. два мала стара сиџадета 3. један барјак и једна чохана простирка за басамаке 4. два чирака од туча и један од плеха 5. један сат дуварски, четири старе иконе 6. две клупице, двоје басамаке мале 7. једна кадионица, 50 чаша за кандила 8. једна тестија и једна метла стара 9. 34 књиге турске 10. три сандука за мртвачки погреб – проба 11. једне веће мердевине 12. један орман за књиге 13. три столице...” АС, МПс-П, 1877-I-97, старешина кварта дорћолског Р. И. Поповић – управи вароши Београда, 15/27. новембра 1876. у Београду.

²⁴ АС, МПс-П, 1877-I-97, управа вароши Београда – министру просвете и црквених дела А. Васиљевићу, 7/19. фебруара 1877. у Београду, бр. 18379.

добро припремљена. Иако је Берлинским уговором верским мањинама у Кнежевини Србији зајамчена посебна заштита, коју су сада и званично уживале, у пракси је таква заштита очито примењивана и раније када је муслиманска верска мањина, тј. њен свештенички апарат у питању, и настављена је да се примењује по практично истом принципу и у годинама након Берлинског конгреса.

Попис који су српске власти спровеле у новим крајевима – нишком, пиротском, топличком и врањском – 1879. године, затекао је укупно 7.061 муслимана. У Нишком и Пиротском округу они су чинили углавном варошко, турско становништво, а у Врањском и Топличком сеоско становништво албанске националности.²⁵ Непосредно по ослобођењу нових крајева, донет је најпре Привремени закон о уређењу ослобођених предела, који је регулисао правни положај становништва нових округа, укључујући и муслимане. Иако је владајућа вера у Србији била источно-православна, пред законом су били једнаки сви српски грађани. Чланом 76 овог закона била је предвиђена заштита српских грађана хришћанске, као и „мухамеданске или које друге законом признате вере“, док је чланом 77 регулисано право и слобода на једнако извршавање верозаконских обреда грађанима муслиманске, као и грађанима хришћанске и сваке друге законом признате вере.²⁶ Ипак, како је већ напоменуто, заштита права мањина кроз српско законодавство морала је да добије и свој међународни печат кроз Берлински мировни уговор, који је овакве међународно-правне обавезе поставио као један од најважнијих услова коначном признавању независности и суверености балканских држава. На муслимане се посебно односио члан 39 Берлинског уговора којим су се регулисали имовинско-правни односи у крајевима припојеним Србији.²⁷ С друге стране, члан 35 Берлинског уговора, гарантовао је сва грађанска и политичка права у земљи, без разлике у вери и вероисповести, чиме је заштита мањинских права, иако у домаћем

²⁵ *Државопис Србије*, XI, Београд 1882, 56–57.

²⁶ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији*, 32 (XXXII), Београд 1878, 266.

²⁷ „Муслимани који поседују имовину у крајевима припојеним Србији, а који одлуче да живе изван граница Кнежевине, моћи ће да задрже своје поседе тако што ће их дати у закуп или ће њима управљати трећа лица. Турско-српска комисија биће задужена да за рачун Високе порте, у року од три године, реши сва питања која се односе на начин отуђивања, коришћења или употребе државних имања и верских задужбина (вакуфа), као и друга питања која се односе на интересе појединца.“ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, t. I, prir. M. Stojković, Beograd 1998, 127.

законодавству већ присутна, подигнута на ниво међународног јавног права.²⁸ Србија је обавезана да својим унутрашњим правним актима регулише и заштити положај верских мањина на својој територији што је и учинила тиме што је одредбе чланова 32–42 Берлинског уговора обнародовала у облику посебног закона, давши му чак и карактер уставног закона, јер је члан 35 примењиван као каснији законски акт.²⁹

Иако је Кнежевина Србија кроз слово закона поштовала и подстицала мањинска верска права,останак већег броја муслимана није био у интересу стабилности и безбедности још увек младе националне државе. С једне стране, за Србију је процес верске и националне хомогенизације био од изузетног значаја, а с друге, Србија је тежила ширењу и јачању свог утицаја, управљајући свој поглед ка југу полуострва, где је српско становништво трпело све већи јарам све слабијег Османског царства. Депопулација муслиманског становништва у датим околностима била је неминовна. Због тога су, након рата, српске власти здушно помагале њихов одлазак, обезбеђујући им путне трошкове и бесплатан превоз до границе.³⁰ Српски генерал Коста Протић писао је председнику владе Јовану Ристићу како је добио заповест од кнеза да „Турке што брже сели”, због чега је захтевао од министра унутрашњих дела да му се обезбеди 600 коњских запрега из Пожаревачког округа, са кочијашима, што је овај и учинио.³¹ С друге стране, српске власти нису имале много разлога за бојазан пошто ни сами муслимани нису показивали превелику жељу за останком. Још једном је на видело изашло дубоко верско опредељење муслимана да не желе да живе у „неверничкој” држави, па су се и они који су крај рата дочекали у својим домовима ужурбано паковали пут Османског царства.

²⁸ „У Србији разлике у вери и вероисповести неће моћи да буду сметња да неко из тог разлога буде искључен или спречен да ужива своја грађанска или политичка права, да не буде примљен у јавне службе, на положаје и да му се не указују почести, или да не обавља разне занате и занимања, ма у ком месту то било. Слобода и јавно вршење црквених обреда свих вероисповести биће зајамчени свим грађанима Србије и странцима и никакве сметње неће се моћи правити хијерархијском уређењу разних вероисповести, нити њиховим односима са својим духовним старешинама.” *Исто*, 126.

²⁹ К. Јончић, *Берлински конгрес и питање мањина у Србији и на Балкану*, Србија у завршној фази Источне кризе 1877–1878. године, Београд 1980, 346.

³⁰ М. Јагодић, *Насељавање Кнежевине Србије 1861–1880*, Београд 2004, 133.

³¹ *Исто*, 133–134.

Након ових исељавања поставило се и питање заостале имовине, пре свега оне непокретне, у виду напуштених кућа и имања. После Берлинског конгреса донето је привремено решење да се сва турска државна имања, као и приватна имања исељених муслимана, или дају под ренту или на јавну продају у случају презадужености одбеглих власника. Овакви дужничко-поверилачки односи, наслеђени из периода пре ослобођења, решавали су се у српским судовима. Сви одбегли Турци позивани су преко „Српских новина” да дођу на судску расправу, уз упозорење да ће пресуда бити донета у њиховом одсуству.³² Након доношења пресуде, позивани су на исти начин да исплате своја дуговања, уз упозорење да, у супротном, следи јавна продаја њихове непокретне имовине.³³ Спорови су најчешће и завршавани на овај начин, с обзиром на то да позиви до исељених Турака нису ни допирали. С друге стране, сељаци који су до тада радили на приватним турским поседима настављали су да их обрађују до доношења коначног решења.³⁴ Српска влада је најпре одлучила да им уступи земљу коју су, до тада, углавном обрађивали уз обавезу издвајања дела прихода свом муслиманском господару. Ипак, оваквом преузимању испражњених имања стао је на пут члан 39 Берлинског уговора, који су српске власти имале обавезу да испоштују. На основу овог члана, сви муслимани који нису желели да живе у Србији имали су право да задрже своје поседе и управљају њима, дајући их у закуп преко трећих лица, док је мешовита турско-српска комисија имала задатак да у року од три године реши сва питања везана за интересе појединаца, као и питања везана за отуђивање, коришћење и употребу турских државних имања и верских задужбина.³⁵ На тај начин је Берлински уговор онемогућио уступање земље сељацима без надокнаде њиховим правим власницима. Због тога је 1880. године донет Закон о уређењу аграрних одношаја у новоослобођеним пределима, којим је одлучено да сељаци треба сами да исплате земљу власницима, путем јавне лицитације.³⁶ Сами сељаци су, с друге стране, на различите начине избегавали примену овог закона, што из стварне немогућности

³² С. Андрејевић, *Друштвено-економске промене у Нишу и околини од 1878. до 1884. године*, Нишки зборник 5 (1978) 61.

³³ Исто.

³⁴ М. Jagodic, *The emigration of Muslims from the new Serbian Regions 1877/1878*. <https://journals.openedition.org/balkanologie/265>

³⁵ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, 127.

³⁶ *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији*, 35 (XXXV), Београд 1880, 186–206.

да исплате земљу, што из простог веровања да ће им земља свакако остати. Због тога је држава, како не би заоштравала односе са Портом, 1882. године донела Закон о аграрном зајму, на основу кога је сама исплатила власнике земље и, уместо њих, постала поверилац сељацима.³⁷

С друге стране, што се тиче муслимана који су остали у земљи, на челу муслиманске верске заједнице стајао је муфтија, са седиштем у Нишу кога је постављао шејх-ул-ислам из Истанбула, а потврђивао владар Србије.³⁸ Нишки муфтија је први пут постављен око 1884. године, када је у Нишу постављен и турски конзул, док је Турско посланство у Београду отворено непосредно по ослобођењу, већ 1879. године, након што су између Србије и Османског царства успостављени дипломатски односи.³⁹ Турско посланство у Србији имало је великог утицаја на постављање и смењивање муслиманских свештеника и уопште на муслиманска питања у Србији, иако је тим правом званично располагао муфтија у Нишу, чије је одлуке потврђивало српско министарство просвете и црквених послова.⁴⁰

За муслиманско становништво је постојало неколико џамија у којима се вршила верска служба. У старим границама то је била Бајракли џамија у Београду, док су у новим крајевима постојале џамије у Нишу, Врању, Лесковцу, Сијарини и Малом Зворнику. Издржавање ових џамија, као и плате муслиманском свештенству, исплаћивали су се делом из прихода џамијских имања, а делом из државног буџета, из којег се сваке године издвајала прописана сума за ту намену. Плате муслиманског свештенства нису биле изједначене на нивоу целе Србије и зависиле су најчешће од окружења у којем је свештеник морао да ради. Тако су, примера ради, хоџе и вероучитељи у Сијарини, где је живело бунтовно албанско становништво и где су због близине српско-турске границе постојали већи безбедносни ризици, имали и највећа примања.⁴¹

³⁷ *Зборник закона и уредаба изданих у Краљевини Србији*, 37, Београд 1882, 136–141; М. Jagodic, *The emigration of Muslims*.

³⁸ Ј. Шаљић, *Од конфесије ка идентитету*, 83.

³⁹ *Исто*.

⁴⁰ *Исто*.

⁴¹ Тек од 1901. године плате муслиманског свештенства нових крајева су изједначене и износиле су 80 динара месечно, осим сијаринског хоџе, који је и даље примао 120 динара месечне плате (АС, МПС-Ц, 1901-I-75, нишки муфтија И. Али Спахић – министру просвете и црквених послова П. Маринковићу, 25. фебруара/9. марта 1901, у Нишу; Ј. Шаљић, *Од конфесије ка идентитету*, 83).

Осим џамија, у Србији су отворене и три специјалне турске основне школе, намењене школовању муслиманске деце, и то једна у Нишу, једна у Сијарини и једна у Шапцу. Иако су рад ових школа пратили бројни проблеми, оно што је важно јесте чињеница да су њихови ђаци могли да наставе школовање у српским средњим школама и гимназијама, чиме је рад турских основних школа био донекле регулисан од стране министарства. Иза отварања ових школа стајали су, пре свега, виши национални и културно-просветни интереси везани за српско становништво у Косовском вилајету и муслиманско становништво словенског порекла преко Дрине.

Све заједно, почев од Берлинског уговора, преко Конзуларне конвенције и Устава Србије, за уређење муслиманске, као и других неправославних вероисповести, служиле су само опште законске и уставне регулативе. Предлози за доношење посебног закона о страним вероисповестима могли су се неретко чути, мада до њихове реализације није долазило.⁴² Иако је унутрашње уређење верских заједница званично спадало у надлежност самих верских заједница, све су, по слову закона, биле у надлежности министарства просвете и црквених послова, на чија су плећа тако падала и сва појединачна питања и проблеми попут просветних, верско-обредних или, чак, породичних који су се током година појављивали у све већем броју. Услед непостојања ближих законских регулатива, сви ови проблеми решавани су у ходу, често не и на прави начин, што је неретко доводило до бројних манипулација, пре свега муслиманског свештенства, али и до безбедносних проблема током читавог наведеног периода. Нарочито се то односило на пограничне крајеве према Турској, у којима је живело бунтовно албанско муслиманско становништво, које је, испоставиће се, било немогуће контролисати. Осим тога, Србија се у наредним годинама суочила и са оружаним пљачкашким упадима албанског становништва, које се, бежећи из Србије током и непосредно након ратних операција, настанило у Косовском вилајету, уз саму њену границу. Како би умирила сопствено албанско становништво, али и остварила што већу заштиту српског становништва преко границе у Турској, српска влада је прибегавала културно-просветним решењима, попут отварања џамије и муслиманске школе у Сијарини, уз саму границу са Турском. С друге

⁴² Први устав Исламске заједнице донет је тек 1930. године у Краљевини Југославији.

стране, краљ Милан је, настојећи да се прикаже као пријатељ Албанаца, уз помоћ пар албанских првака из Сијарине, покушао да приволи неке избегле албанске породице да се врате у Јабланички срез, све у циљу успостављања мира с Албанцима и ширења националних интереса са обе стране границе. Национални интереси су постојали и према босанско-херцеговачким муслиманима српског порекла и језика, али доношењем провизорних одлука, без јасних законских прописа који би регулисали све социјалне и верске аспекте живота муслимана у Кнежевини, а и потом у Краљевини Србији, асимилација муслиманског становништва не само да није била лако остварива већ, како ће историја касније показати, није била ни реална.

Jovana Šaljić

RESOLVING THE STATUS OF MUSLIMS IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA ON THE EVE AND IN THE AFTERMATH OF THE GREAT EASTERN CRISIS

Summary

With the decline of the Ottoman political power in Serbia at the beginning of the 18th century number of the Muslim population in Serbia declined continuously depending on the historical circumstances that in some periods led to their larger or smaller migrations. The larger migrations of the Muslim population began with the Austro-Turkish wars that marked the end of the 17th and the larger part of the 18th century although the number of Muslims in Serbia intensively diminished throughout the 19th century, during the Serbian armed, diplomatic and political struggles to restore its statehood. During the 1960s, Serbia de facto became an independent state in which the number of Muslims fell to only a few thousand. This period was marked by the reconstruction of the Belgrade Bajrakli mosque what made the Islamic Community of Serbia de facto recognized as existing in the Principality with its needs putted on the expense of the state budget. After the events surrounding the Great Eastern crisis, the attitude towards Muslims was dictated by the Berlin Peace Treaty and the international legal obligations that the Principality of Serbia took over regarding protection of the minorities in its territory on the one hand, and on the other, by the cultural, educational and all in all national program and interests that Serbia was trying to spread among its population in Turkey, but also in occupied Bosnia and Herzegovina. However, without clear legal regulations that were supposed to regulate all the social and religious aspects of the lives of the Muslims in the Principality, and then in the Kingdom of Serbia, their assimilation not only that was not easily achievable, but, as history will later show, wasn't even realistic, especially when it comes to term the rebellious Albanian population with whom, despite the opening of mosques and schools especially for them, Serbia has never been able to find a common language.

Key words: Treaty of Berlin, Muslims, Islamic community, Bajrakli mosque, Principality of Serbia, new regions, Albanians.

